

РЕЗЮМЕ. Маколада шахснинг касб-хунар фаолиятига тайёргарлиги муаммосининг назарий шарҳи тақдим этилган. Ўтказилган тадқиқотлар натижалари муаллиф томонидан умумлаштирилиб, унда субъектнинг касб-хунар фаолиятига психологик тайёрлигини ўрганишда кўплаб ёндашувлар кўриб чиқилган.

РЕЗЮМЕ. В статье представлены теоретические обзоры проблем готовности личности к профессиональной деятельности. Автор обобщены результаты проведенных исследований, в котором рассмотрены многочисленные подходы в изучении психологической готовности субъекта к профессиональной деятельности.

SUMMARY. The article presents a theoretical review of the problem of personality readiness for professional activity. The author summarizes the results of the conducted research, in which numerous approaches are considered in the study of psychological readiness of the subject to professional activity.

OILADAGI NIZOLAR, AJRALISH VA ULARNING OLDINI OLISH YO‘LLARI

F.R.Ro‘ziqulov – *psixologiya fanlari nomzodi, professor*

Navoiy viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi

Tayanch so‘zlar: oiladagi nizolar, zo‘ravonlik, xususiyatlar, ma‘naviy-axloqiy, psixoterapevtik, ijtimoiy-psixologik, etnopsixologik, axloq, er-xotin, mexanizmlar.

Ключевые слова: конфликты в семье, насилие, особенности, духовно-нравственные, психотерапевтические, социально-психологические, этнопсихологические, этика, пара, механизмы.

Key words: conflicts in the family, violence, characteristics, spiritual-moral, psychotherapeutic, social-psychological, ethnopsychological, ethics, couple, mechanisms.

Jahonda amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlarda shaxs kamoloti, oila, ishlab chiqarish va ta‘lim muassasalaridagi ijtimoiy-psixologik mohiyatni yaxshilash asosida insonlarning farovon va barqaror turmush tarziga erishishlarini ta‘minlashga yo‘naltirilgan ilmiy izlanishlarga alohida e‘tibor qaratilmoqda.

Respublikamizda so‘nggi yillarda oila institutini mustahkamlash, oilaning tarbiyaviy-ta‘limiy salohiyatini mustahkamlash, jamiyatda an‘anaviy oilaviy qadriyatlarini saqlash, oilalarda ma‘naviy-axloqiy muhitni yaxshilash yuzasidan normativ-huquqiy jihatdan takomillashtirish, oilalarga ta‘sirchan, metodik, konsultativ va amaliy yordam ko‘rsatishning samarali tizimini yaratishning strategik vazifalari belgilanib, zarur asoslari varatilmoqda: “Oilalarda ichki oilaviy va shaxsiv munosabatlarni, xususan ota-ona va farzandlar, er va xotin, qaynona va kelin o‘rtasidagi munosabatlarni yaxshilash, oilada mojaroli va og‘ir turmush sharoitlarini amaliy hal qilish mexanizmlarini joriy etish” [1].

Oiladagi nizolar va ajralish muammosi hozirgi zamon insoniyat jamiyatining eng muhim ijtimoiy muammolaridan biri hisoblanadi. Shuning uchun chet ellarda ham O‘zbekistonda ham ajralish muammosini o‘rganishga keng ilmiy jamoatchilik e‘tibori qaratilib kelinmoqda. Bu muammoni turli soha mutaxassislari, yuristlar, demograflar, iqtisodchilar, sotsiologlar, psixologlar va boshqa fan sohalari mutaxassislari o‘rganmoqdalar. Ularning e‘tibori bu hodisa sabablari, omillari, motivlarini o‘rganish, ularni bartaraf etish, ajralishlarning salbiy asoratlarini kamaytirish masalalariga qaratilgan.

Hozirgi ayollarimiz o‘qimishli, oq-qorani tanigan kishilar, erkaklar bilan yonma-yon turib xizmat qilishadi, uyni ham, ishini ham eplashadi. Bundan jamiyatimizga ham, oilaga ham manfaat yetadi, albatta. Lekin afsuski, oiladagi burchini, ayollik latofati, o‘zbek ayollariga xos iffat, nazokat, hayo-andishani unutib qo‘yayotgan ayollar ham yo‘q emas. Oilaning buzilishi, bir yostiqqa bosh qo‘yganlarning ajralishi hayotidagi eng noxush voqealardan biridir. Hech bir yigit-qiz ahdu-paymon bilan turmush qurayotganda ajralishni ko‘zlamaydi. Demak, ajralish oilaviy munosabatda mutanosiblik buzilishining natijasidir.

Inson aslida baxt va ezigulik uchun dunyoga keladi, shu orzu-umid bilan yashaydi. Lekin bu bilan ish bitmaydi, u shu niyatiga yetishi uchun harakat qilishi, mehnat qilishi, yaxshilik ko‘rish uchun yaxshilik qilishi lozim. Insonning inson bo‘lib shakllanishida, hayotda o‘z o‘rnini topishida el-yurt ichida izzat-hurmatga sazovor bo‘lishida, yuksak axloq-odob qoidalarini o‘zida mujassam etishida oila asosiy o‘rinni egallaydi. Oila shunday makonki, unda hayotning davomiyligini ta‘minlovchi shaxs shakllanadi, etnik madaniyat, urf-odatlar, axloqiy-ma‘naviy qadriyatlar saqlanadi va rivojlanadi, jamiyat taraqqiyotini belgilovchi

iqtisodiy va ma‘naviy hayot poydevori qo‘yiladi va mustahkamlanadi. Oilaviy nizolarning eng xarakterlilaridan biri bu er va xotin o‘rtasidagi nizolardir. Xo‘sh, eng ezgu niyatlar bilan bir-birlarini sevib oila qurgan yoshlar nega oila qurishgandan keyin ularning o‘zaro munosabatlarida nizo-janjallar ro‘y beradi? Ular nima uchun urushadilar? Umuman, er-xotinlik hayotida nizolarsiz, urush-janjallsiz ham yashasa bo‘ladimi? Bu kabi savollarni yana ko‘p davom ettirish mumkin. Xalqimizda bir gap bor: oshsiz uy bo‘lishi mumkin, lekin nizosiz uy bo‘lmaydi. Faqat, nizoning nizodan farqi bor. Bu haqda quyida batafsil to‘xtalib o‘tamiz. Haqiqatdan ham, ilk bolalikdanoq ko‘plab ertaklar eshitib, keyinchalik o‘zlari ham ularni turli kitoblardan o‘qib o‘sgan yoshlar o‘zlarining bo‘lajak oilaviy hayotlarini adekvat tasavvur eta olishlari mushkul. Chunki ertaklarda ham, kinofilmlarda ham qahramonlar bir-birlariga yetishgunlariga qadar ne-ne mashaqqatlarni, zahmatlarni boshlaridan kechirib, bu yo‘lda duch kelgan qora kuchlarni yengib, oxir-oqibatda visolga erishadilar, “qirq kecha-yu qirq kunduz to‘y berib, murod-maqсадlariga erishadilar” Deyarli barcha ertaklar, filmlar, ayniqsa, bizning yoshlarimiz, qizlarimiz sevib tomosha qiladigan hind filmlari, aksariyat hollarda shu tariqa yakunlanadi.

Bunga sizlar ham ko‘p martalab guvoh bo‘lgansizlar. Bundan tashqari aksariyat muvaffaqiyatli oilalarda tarbiya topgan yigit-qizlar o‘z ota-onasi oilasini, ularning turmush tarzini, bir-birlarga nisbatan bo‘lgan o‘zaro munosabatlarini va qator shu kabilarni o‘zlarining bo‘lajak oilaviy hayotlari uchun ideal deb olishadi va ular ham oila qurishganlaridan so‘ng o‘g‘il bolalar xuddi o‘z otasidek va qizlarimiz o‘z onalaridek “ota”, “ona”, “er”, “xotin” bo‘lishni orzu qiladilar. O‘tmish donishmandaridan biri haqli ravishda er-xotin nizolarini garmdoriga qiyoslagan ekan. Garmdori achchiq, lekin u me‘yorda bo‘lsa ishtahani ochadi, me‘yorida ortib ketsa, og‘iz, lab, tilni kuydirishi, noxush hissiyotlarni yuzaga keltirishi mumkin. Nizoli vaziyatlar har qanday oilada u yoki bu darajada yuzaga keladi. Oila qanday bo‘lishidan qat‘iy nazar nizolardan mutlaqo xoli bo‘la olmaydi. Chunki oiladagi shaxslararo munosabatlar odatda nizosiz bo‘lmaydi. Bu nizolar ma‘lum darajada er-xotin munosabatlarini rivojlantiruvchi katalizator vazifasini o‘taydi. Lekin nizoning nizodan farqi bor. Ular kelib chiqishi, tashqi ifodalanishi, takrorlanib turish tezligi soni va nihoyat oqibatlariga ko‘ra bir-birlaridan farqlanadi. Biror-bir maxsus mezon yo‘qki, shunga asosan nizolarning qaytalanishi, kuchi, darajasi va boshqa ma‘lumotlarini aniq belgilab berish mumkin bo‘lsa. Bunda hamma narsa subyektning o‘ziga, uning shaxsiy, psixologik xususiyatlariga, yoshiga, jinsiga, uning qo‘yilishiga, nizoning qanday idrok qilinishi va boshqa omillarga bog‘liq bo‘ladi.

O‘zbekistonda oila muammolari borasida bir qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Ularda psixologik

xizmatning turli yo'nalishlarga bag'ishlangan. Oila muammolari doirasida tadqiqotlarda oilaning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari G.B.Shoumarov, V.M.Karimova, N.A.Sog'inovlar tomonidan ilmiy tadqiq etilgan [2]. Tahlillarga ko'ra, respublikamizda oila muammolarining ilmiy-amaliy o'rganish o'zbek oilasining turli xususiyatlari, oiladagi er-xotin munosabatlari, O'zbekiston hududidagi turli millat oilalarining etnopsixologik xususiyatlari, noto'liq oilalardagi psixologik muhit va boshqa jihatlari o'rganilgan bo'lib, ammo oilaviy ajrimlar va ularning oldini olishning yo'llari ijtimoiy psixologik muammo sifatida o'rganilmagan.

Mazkur tadqiqot ishimizda biz xorij olimlaridan U.Jems, Ch.Kuli, U.Tomas, F.Znanetskiy, J.Piaje, Z.Freyd kabilor oilaning davrasida ro'y beradigan shaxslararo munosabatlarning xarakteriga alohida e'tibor berishib, bir shaxsning boshqa bir shaxs ta'sirida qanday qilib, o'z sifatlarini takomillashtirishi, o'zgartirishi, tarbiyalanishi kabi qator masalalarni o'rgandilar. Natijada, bu borada olib borilajak ilmiy izlanishlarning naqadar muhimligi o'z navbatida jamoatchilikning diqqat-e'tiborini tortdi. Olimlar oila borasida o'tkaziladigan tadqiqotlar va unda qo'llaniladigan usullarning noyobligini ta'kidlashib, oila tadqiqotlarida rioya etilishi zarur bo'lgan odob normalari haqida ham fikr yuritganlar. Masalan, amerikalik sotsiolog R.Xill va boshqalar oila va nikoh muammosini o'rganishning sarmashaqqat ish ekanligini ta'kidlab, usullarni tanlash va respondentlar bilan ishlaganda quyidagi omillarni hisobga olish maqsadga muvofiq ekanligi to'g'risida yozgan:

- tadqiqot uchun shunday metodikalarni, izlanish vositalarini topish lozimki, toki u bilan respondentlarga murojaat qilinganda, oilaviy hayotga ziyon etmasin, tadqiqotchi ketgach, er-xotin munosabatlari buzilmasin;

- tadqiqotda oila a'zolari bevosita qatnashishi hisobga olinsa, ushbu jarayon ularning nafaqat o'zaro munosabatlariga, balki psixologik holatlari va kayfiyatlariga ham salbiy ta'sir etmasin;

- tadqiqotchi ham tirik inson bo'lgani sababli, uning oilaga kirib kelishi, uydagi turmush tarziga, odatlar, o'zaro yaqinlik aloqalariga putur yetkazmasin.

Xorijiy olimlaridan G.I.Tsaregorodtsev va N.I.Gubanov ma'lumotlariga ko'ra ajralishlarning eng katta qismini 30-34 yoshlilar, ya'ni oilaviy hayotning 7-11 yillariga to'g'ri keladi. Ammo, bu ma'lumotni chuqurroq tahlil qilganda, bunday oilalarda dastlabki 5 yil ichida psixologik ajrim yuzaga kelib 7-10 yillarda qonun bilan rasmiylashtirilishini ko'ramiz. Demak, oila uchun eng xavfli payt nikohning dastlabki 5 yilidir. Bu fikrni "Yangi uylanganga yetti yil yaqin borma" degan o'zbek xalq maqoli ham tasdiqlaydi.

Er-xotin o'rtasidagi janjallarning oiladagi ziddiyatlarning sabablari o'rganilganda ko'pincha er yoki xotinning oilaviy hayotdagi burch va mas'uliyatini to'g'ri tushunmaslik ma'lum bo'lmoqda. Oila mustahkamligi va barqarorligiga rahna soladigan ziddiyatlarning ayrim sabablari: Ajralishning sabablaridan biri bo'lg'usi kuyov bilan kelinga hamma narsa zeb-ziynat, dang'illama uy, hatto uy jihozlarigacha tayyorlab qo'yilishidir (hayotiy misol). Hayotiy kuzatishlar nikohlarining bekor bo'lishiga, asosan quyidagilar sabab bo'layotganligini ko'rsatmoqda.

1. Kelin-kuyovlarning turmushiga ota-onalarning o'rinsiz aralashuvi.

2. Yangi oiladagi sharoit bilan hisoblashmaslik.

3. Umr yo'ldoshini ma'lum maqsadni ko'zlab tanlash.

4. Oilada tenglik qonuniyatini buzilishi.

5. Er-xotin xarakterining mos kelmay qolishi.

6. Ota-onaning tarbiyada yo'l qo'ygan xatolari.

7. Xotinning uy-ro'zg'or tuta bilmasligi.

8. Er-xotindan birining ichishi.

9. Er-xotindan birining bevafoqligi.

10. Uzoq muddat farzandsizlik.

11. Xotinni ma'naviy qarashlaridan iqtisodni ustun qo'yishi.

Respublikamizda G.B.Shoumarov, N.A.Sog'inovlarning olib borgan tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, yoshlar o'zlariga har jihatdan to'g'ri keladigan, maksimal qovusha oladigan juftini topishlari amri mahol.

Psixologik jihatdan bir-biriga teskari bo'lganlar, biologik-fiziologik jihatlardan butunlay mos kelmasa-da, qovusha oladilar, ammo axloqiy, ma'naviy jihatdan mos kelmasa qovishuv bo'lmaydi. Oila qurayotgan yoshlarning mijozlarini tahlil qilganda quyidagi fe'li kelin-kuyovlarga duch kelishimiz mumkin (xolerik-xolerik, x-s, s-m, m-m). Ajralishning o'ziga xos ijtimoiy psixologik va etnopsixologik xususiyatlari mavjuddir. Bu xususiyatlar oilalarning buzilishiga olib keladigan sabablar, ularning amalga oshishi jarayoni, oqibatlar, ajralishgacha va undan keyingi davrlardagi er-xotinlarning ahvoli kabilarda ifodalanadi.

Rossiyada o'tkazilgan tadqiqotlarda [4] nikoh ajrimlarining asosiy sabablari sifatida quyidagilar qayd etilmoqda (turli yoshli so'raluvchilarning jami soniga nisbatan foiz hisobida):

- moddiy, maishiy muammolar – 55;
- er yoki xotinning ichkilikka ruju qo'yishi – 39;
- yoshlar uchun oilaviy qadriyatlarining pastlab ketishi – 27;

- er-xotin xiyonati – 19;
- psixologik mos kelmaslik – 17;
- oilaviy hayotning mazmunsizligi – 12;
- boshqa birovni sevib qolish – 11;
- farzandlarning yo'qligi – 7;
- boshqa sabablar – 2;
- javob berishga qiynalganlar – 6.

Respublika "Oila" ilmiy-amaliy markazi tomonidan nikoh ajrimlarining sabablari o'rganilganda, aksariyat holatlarda bu birinchi o'rinda er-xotinlarning o'zaro kelishmovchiliklari, fe'l-atvorning bir-biriga mos kelmasliklari, rashk, xiyonat, kelin bilan qaynona va boshqa yaqin qarindoshlarning chiqishmasliklari, erkakning zararli odatlarga berilib ketishi (ichkilikka, giyohvand moddalarga va shu kabi), moddiy qiyinchiliklar (asosan, erning ishlamasligi, mustaqil oilani boshqara olmasligi), qudalarning to'ydan keyin o'zaro kelishmay qolishlari, erning daraksiz ketib qolishi kabilor qayd etiladi. Poytaxt bo'yicha ajrimlar sabablari o'rganilganda, iqtisodiy qiyinchiliklar tufayli oilaning buzilishi eng oxirgi o'rinda qayd etiladi, chunki aksariyat o'ziga to'q, boy-badavlat oilalarda yoshlar asosan uch sabab tufayli ajralishib ketmoqda: rashk va xiyonat, kelin-qaynona munosabatlaridagi kelishmovchilik va turmush sharoitidagi noqulayliklar. Umuman olganda, nikoh ajrimlarining bosh omili yoshlarni ma'naviy jihatdan turmush qurishga tayyor emasliklaridir.

Muammoni nazariy va empirik natijalar tahlili quyidagi ilmiy asoslangan xulosalarga kelish imkonini berdi:

1. Oilaviy munosabatlarda qadriyatlarining o'zgarib borayotganligi, yoshlarning oilaviy hayotga tayyor emasligi, oilaviy nizolarning ko'payotganligi, er-xotinlarning oilaviy rollaridagi va keksa avlod vakillari bilan yosh avlod vakillarining oila to'g'risidagi tasavvurlaridagi nomutanosiblik o'zbek oilalaridagi ijtimoiy-psixologik va etnopsixologik muammolarning asosiy xususiyatlarini belgilaydi.

2. Ajrashgan oilalardagi er-xotinlarning rollari va kutimlarini maishiy-xo'jalik, ota-ona tarbiyachilik funksiyasi, ijtimoiy faollik, emotsional-psixoterapevtik va tashqi jozibadorlik qadriyatlarida nomutanosibligi oiladagi inqirozli holatlarni kuchaytirganligi va ajralishlarga sabab bo'lganligi.

3. Ajrashgan oilalardagi xotinlarda mehmondo'stlik va o'zga insonlarni qabul qila olmaslik xususiyatlari, erning yaqinlari va qarindoshlari bilan munosabatlarda

muammolarni keltirib chiqarishi va o'z xatti-harakatlari, xulq-avtorlarini nazorat qila olmasliklari, erlarda farzandlar tarbiyasida otaning roli susayganligi, er-xotinlar o'rtasidagi rashk va pulga bo'lgan nomutanosib munosabatlar xosligi.

4. Ajrashgan oilalarda axloqiy, psixologik zo'ravonlik (qo'rqitish, haqorat qilish, taqiqlash) eng ko'p uchragan zo'ravonlik turi bo'lib, boshqa zo'ravonlik turlari bilan birgalikda kechganligi hamda ayollarga jismoniy, jinsiy va iqtisodiy zo'ravonlik yuz berganda ham ruhiy azoblanishiga olib kelishi sababli oilalarning buzilishida yetakchi omil ekanligi.

Adabivotlar

1. Mirziyoev Sh.M. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz". – Toshkent: "O'zbekiston", 2016. 17-b.

2. Shoumarov G'.B. Zamonaviy o'zbek oilasi va uning psixologik xususiyatlari. // "O'zbek oilasining etnopsixologik muammolari" mavzuidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani ma'ruzalari qisqacha bayoni. – Toshkent: 1993. 109 - 111-b.

3. Karimova V.M. Yoshlarida o'zbek oilasi to'g'risidagi ijtimoiy tasavvurlar shakllanishi: Psixol. fan. d-ri. ... dis.: 19.00.05. – Farg'ona: FarDU, 1994. 310- b.

4. Ivanova L.V. Vasha svadba. – Smolensk: «Rusich», 1999. – S. 78-84.

REZYUME. Mazkur maqolada oiladagi nizolar va ajralish muammosi hozirgi zamon insoniyat jamiyatining eng muhim ijtimoiy muammolaridan biri ekanligi, er-xotin o'rtasidagi janjallarning oiladagi ziddiyatlarning sabablari, oilaviy munosabatlarda qadriyatlarining o'zgarib borayotganligi, yoshlarning oilaviy hayotga tayyor emasligi, oilaviy nizolarning ko'payib borayotgani, er-xotinlarning oilaviy rollaridagi va keksa avlod vakillari bilan yosh avlod vakillarining oila to'g'risidagi tasavvurlaridagi nomutanosiblik sabablarini oldini olish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье проблема семейных споров и разводов является одной из важнейших социальных проблем современного человеческого общества, причины конфликтов между мужем и женой, изменение ценностей в семейных отношениях, неготовность молодых людей к семейной жизни, увеличения семейных споров, даются рекомендации по предотвращению причин несоответствия семейных ролей супругов и представлений старшего поколения и младшего поколения о семье.

SUMMARY. In this article, the problem of family disputes and divorce is one of the most important social problems of modern human society, the causes of conflicts between husband and wife, the changing values in family relations, the unpreparedness of young people for family life, and the increase of family disputes. , recommendations are given to prevent the causes of disparity in the family roles of spouses and the ideas of the older generation and the younger generation about the family.

ПОДХОД К ПРОБЛЕМЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ В РАЗЛИЧНЫХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЯХ

К.Д.Тлеумбетова – кандидат педагогических наук, доцент

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажиянзия

Таянч сўзлар: ижтимоийлашув, ўз-ўзини англаш, шахс, шаклланиш, омиллар, мулоқот.

Ключевые слова: социализация, самосознание, личность, формирование, факторы, общение.

Key words: socialization, self-awareness, personality, formation, factors, communication.

Процесс социализации всегда представлял актуальную проблему в научной работе психологов. Это процесс вхождения каждого индивида в социальную структуру, в результате которого происходят изменения в самой структуре общества и в структуре каждой личности. В дальнейшем на основе невротических потребностей формируется определенная стратегия в межличностных отношениях, целью которой является снижение тревоги и достижение более приемлемого уровня существования. Ко второй группе факторов, влияющих на развитие невроза, К.Хорни относит внутренние запреты, потребности и стремления, которые образуют невротические конфликты: соперничества и любви, эгоцентризма и солидарности, самовозвеличивания и чувства неполноценности, эгоизма и альтруизма и др.

Таким образом, несмотря на то, что многие последователи З.Фрейда признавали определенную роль социальных факторов в становлении личности человека, тем не менее, для психоанализа в целом характерна биологизация природы человека, признание его как изначально асоциального существа, поэтому процесс социализации фрейдистами понимается как внешний и часто враждебный человеку процесс.

В целом, для теории социального научения характерен интерес к ранним стадиям социализации, что во многом объясняет отсутствие четкого представления о социальных механизмах научения и социализации в

целом, хотя большинство авторов подчеркивают важность социальных условий для формирования личности человека.

Психологический аспект механизма социализации представляет собой единство внутренней и внешней стороны. Внутренняя сторона механизма социализации представлена системой мотивов, потребностей, установок, убеждений личности. Внешняя сторона - это объекты, с которыми индивид взаимодействует, включая материальные объекты и систему социальных отношений.

А.Маслоу попытался обобщить эти две модели объяснения мотивации, полагая, что в какие-то моменты человек испытывает дефицит потребностей и стремится уменьшить напряжение, а в другое время он стремится усилить напряжение с целью реализации своего личностного потенциала. А.Маслоу выдвинул гипотезу о том, что врожденные потребности человека образуют иерархическую систему, причем последовательное расположение основных потребностей является главным принципом, лежащим в основе организации мотивации человека:

1. Физиологические потребности (пища, вода, сон);
2. Потребность в безопасности (стабильность, порядок);
3. Потребность в любви и принадлежности (семья, дружба);